

ENJËL SEDAJ
Filozofski fakultet
Priština

UDK 873. 3. 09 (497. 115)

PETAR BOGDANI (1630—1689) U OČIMA NJEGOVIH SAVREMENIKA

Abstractum: Il s'agit d'un grand auteur de la littérature ancienne albanaise qui écrit son oeuvre en albanais et en italien. Etant donné que Pjetër Bogdani a passé toute sa vie au Kosovo, on peut le considérer comme premier écrivain de cette région.

Na prvom naučnom skupu Saveza društava za antičke studije u Ohridu, govoreći o mestu Franciska Blancha među albanskim latinistima¹, učinili smo jednu globalnu podelu najvažnijih autora, koji su pisali na latinskom jeziku. Petra Bogdanija smo tada, uz P. Budija i neke druge, uvrstili u onu drugu skupinu autora, koji su pisali svoja dela na latinskom, albanskom i italijanskom jeziku. Doduše P. Bogdani je svoje delo „Cuneus prophetarum. . .“ napisao na više jezika. Dj. N. Kazazi, skopski nadbiskup rodod iz Đakovice², u jednoj relaciji Vatikanu od 24. II 1750. god. kaže da je P. Bogdani objavio jednu knjigu na devet jezika (un libro di nove lingue). Kao jezici te knjige, koju je prema prvom izdanju objavio Rudolf Trofenik u Minhenu 1977. god., obično se navode: italijanski, albanski, latinski, starogrčki, hebrejski, arapski, jermenski i sirijski³. Iako je delo štampano u dva stupca, na prvom je tekst na italijanskom a na drugom na albanskom jeziku, P. Bogdani je obilatopotrebio latinski jezik, i to u posvetnoj pesmi A. Zmajeviću, barskom nadbiskupu, kojemu je posvetio celu knjigu, u poezijama sibilama kao i u većini slučajeva kada citira sveto pismo, antičke i srednjovekovne autore. Pošto njegovo delo nosi naslov na latinskom jeziku⁴, neki su čak smatrali da je on čitavu knjigu napisao na latinskom i albanskom jeziku⁵. Međutim koliko je autor poznavao sve te jezike i kakve efekte priželjkivao, citirajući Sveto pismo na tim jezicima, osobito orijentalne, nemamo pouzdanih rezultata.

¹ E. Sedaj, *Mesto i uloga Franciska Blancha medju albanskim latinistima*, in *Živa antika*, XXVIII, 1—2, 1978, pp. 307—312.

² Poznat osobito po tome što je otkrio „Meshar“ (Misal) Dj. Buzukua, prvu knjigu na albanskom jeziku, i kao autor i prevodilac „*Breve compendio della dottrina Christiana. Tradotta in lingua Albanese. . .*“, In Roma, MDCCXLIII.

³ Na str. 145. II dela Bogdanijeve knjige čitamo: „Cuneus prophetarum octo linguarum. . .“

⁴ *Cuneus prophetarum de Christo salvatore mundi et eius evangelica veritate Italice et Epirotice contexta, et in duas partes divisa a Petro Bogdano Macedone Sacr. Cong. De Prop. Fide alumno, philosophiae et Sacrae theologiae doctore, olim episcopo Scodrensi et administratore antibarensi; nunc vero archiepiscopo Scuporum, ac totius regni Serviae administratore. Patavii, MDCLXXXV. Ex typographia Seminarii. Superiorum permissu.*

⁵ Dhimitër S. Shuteriqi, *Historia e letërsisë shqipe*, I-II, Prishtinë, 1968, p. 179.

U stvari i albanski jezik ovog najvećeg pisca stare književnosti je svakako najmanje izučavan. Istini za volju i ovo mišljenje o devet jezika ove knjige se ponavljalo neprovereno od jednog autora do drugog, od jedne istorije albanske književnosti do druge na osnovu onog što kaže u jednoj posvetnoj pesmi, koju je u narodnom omsmercu ispevao Luka Bogdani, koji sem ovih osam nabrojanih jezika navodi i dalmatinski, tj. srpskohrvatski. Giuseppe Valentini, koji je uspeo da dođe do mnogih zanimljivih podataka o kardinalu Barbadigu, izdavaču ovog dela, smatra da je ova štamparija u Padovi po prvi put primenila ovu tipografiju, odnosno ova ekzotična slova hebrejskog, arapskog i jermenskog jezika⁶. U stvari, Bogdanijeva knjiga je bila po redu četvrta, koju je ova štamparija uopšte štampala⁷, a to je bilo moguće ostvariti u tim okolnostima u ono vreme jedino zahvaljujući činjenici što se delo prosto nametalo izvanrednim kvalitetom i zbog nedostatka takve homilijske studiozne literature.

Međutim sa aspekta poznavanja jezika nam ništa novo ne govori ni najnovija studija I. Rugove „Delo P. Bogdanija“⁸, za koju je autor dobio Decembarsku nagradu Pokrajine za najbolje objavljeno delo u 1982. godini i o kojoj smo organizovali Tribunu Društva književnika Kosova 11.IV 1983. god. u Pokrajinskoj biblioteci u Prištini. Još tada, u uvodnoj reči, smo zastupali mišljenje da u vezi ovog pisca i naučnika jugoistočno-evropskog humanizma treba revalorizovati neke stavove o nekim biografskim podacima, o njegovom društveno političkom i patriotskom delovanju i o njegovom spisateljskom i naučnom radu, koristeći izvore, ali pre svega ono što o njemu i njegovom delu kažu njegovi savremenici.

Pod Bogdanijevim savremenicima ovde podrazumevamo imena autora onih dvadeset posveta i predgovora, što predhode njegovom delu „Cuneus prophetarum“, zatim neke relacije i pisma iz XVII stoleća, upućene Vatikanu od strane naših episkopata, odnose koje je imao kardinal Barbadigo, izdavač ovog dela, sa P. Bogdanijem it.d.

Iako su ove posvete i predgovori „Čete proroka“ bili prisutpačni istraživačima ovog dela, oni do sada nisu bili prevedeni ni transliterirani. Što je još važnije ovde napomenuti oni nisu u dovoljnoj meri uticali na formiranje pravog lika P. Bogdanija, koji je kao pravi kosovac, poznavanjem jezika stanovništva, patriotskim delovanje i radom, a posebno pisanjem svoga „Cuneusa“, trebalo biti smatran začetnikom književne i naučne misli, kao i prvim prevodiocem lepe umetnosti na tlu Kosova. Što će reći da albanska književnost na Kosovu ne počinje za vreme drugog svetskog rata, odnosno posle ovog rata sa Esadom Mekulijem i nekim drugim živim piscima. Naime, ovde se ne radi samo o jednom piscu, koji je svoje delo napisao na albanskom

⁶ Giuseppe Valentini, *Presentazione*, in: *Cuneus prophetarum a Pietro Bogdano*. Dr. Dr. Rudolf Trofenik München, 1977, pag. 10.

⁷ Cfr. G. Bellini, *Storia della Tipografia del Seminario di Padova 1684—1938*. Greg. Editrice, Padova, 1938. p. 15. nota 1.

⁸ Ibrahim Rugova, *Vepra e Bogdanit 1675—1685*. Rilindija, Priština, 1982

jeziku, a rodom je sa Kosova, nego posebno o nadahnuću kosovskog podneblja, koje se naročito očituje u poetskom izražaju oronima Paštrik, brda kod Prizrena, i da tako kažemo, hasjanskih Sibila, ispevanih na latinskom i albanskom jeziku. Suvi metohijski Has, rodno mesto ovog najvećeg autora stare albanske književnosti, ostavio je tragove u prikazivanju mnogih likova biblijskog i opšte crkvenog života, kao što je Sveta Marija, odnosno Shën Mrija, kojoj je bila posvećena crkva u njegovom rodnom mestu, neki proroci, svetc i t.d. Stvar antropologa je da ustanove nošnje portreta štampanih u „Cuneus-u“, a za sibile može i običan čitalac da vidi koja je prištevka (Cumea), a koja skopljanka (Frigia). Hasjanka je naravno Sibila Delfica, ona glavna, u sredini, što drži knjigu u ruci, na kojoj albanski piše „Këndoj bir e majt mbi Qiell të lumit At“ (Pevam oblake, brda, poviše neba Blaženog Boga).

Sa kakvim ponosom i oduševljenjem u svojim relacijama⁹ govori P. Bogdani o Prizrenu, Janjevu, Đakovici, Peći i o drugim mestima, analizirajući narodnosti i njihove jezike. Cela njegova delatnost nas upućuje na njegove primerne odnose sa ljudima, osobito sa Srbima i Hrvatima, što je potaklo Čedomira Mijatovića da ga čak smatra Dušanovim potomkom¹⁰. Dok je ovo pogrešno mišljenje Jovan Radonić argumentovano odbacio, smatrajući P. Bogdanija čak albanskim ekstremistom¹¹, neki drugi istoričari su izrazili različite stavove oko njegovog rodnog mesta¹².

Što se tiče određivanja njegovog rodnog mesta, smatralo se da se u njegovo vreme Guri i Hasit zvao čitav jedan kraj, odnosno pokrajina, a ne neko određeno mesto, odnosno selo. U nekim priručnicima istorije književnosti se kaže da je njegovo rodno mesto Prizren, a neki identifikuju Guri i Hasit sa današnjim Žurom, odnosno sa nekim mestom kod Kuksa u Albaniji. Međutim, iako to mesto danas ne postoji pod tim imenom, nema razloga da ne poverujemo, pre svega, samom Petru Bogdaniju, koji u predgovoru svoga dela kaže da mu je bilo dosta teško ispravljati neke reči u Skadru budući da je iz Guri i Hasit (Hasovog Kamenca). Zatim njegovom rođaku Luki Bogdaniju, koji prilikom štampanja Cuneusa u prvoj strofi njegove antologijske pesme kaže (u našem prevodu)

Na Kamenu se pojavi lepota
Muza kao košuta visoka,
Što nikada Venecija videla nije,
Ona je pak sa Paštrika brda¹³.

⁹ Od njegova četiri izveštaja Kongregaciji u Rimu, koje je obilato koristio J. Radonić (*Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, SAN, Beograd, 1950) samo su tri objavljena in: A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium*, Tomus Secundus, JAZU, Zagrabiae, 1875., pp. 217—219, 219—220.

¹⁰ Čedomir Mijatović, *Jedan potomak Dušanovog Bogdana. Spomenik SKA* knj. X, Beograd, 1891.

¹¹ Jovan Radonić, *op. cit.*, p. 390 et passim.

¹² Cf. Jašar Redjepagić, *Život, rad i pedagoški pogled Andrea i Petra Bogdanija*, in: *Albanološka istraživanja*, Priština, 1966, p. 156.

¹³ Duel n'Gurit bukuria
Zana si nji Sut'e nalte,

O njegovom rodnom mestu opširnije piše Gjergj Bardhi (Georgius Blanchus) u jednoj relaciji kada kaže da je po službenoj biskupskoj dužnosti 1641. god. posetio parohijsku crkvu Svete Marije u Guri, gde je bio župnik don Andrea Bogdani¹³, stric mladog Petra, koji je tada imao tek 11 godina. U ovoj relaciji G. Bardhi govori o dosta jakoj katoličkoj tradiciji u ovom kraju, a posebno o ovoj župi, koja se geografski može u potpunosti identifikovati sa današnjim Zjumom, nedaleko od Prizrena, gde je svojevremeno službovao i poginuo najveći albanski preporoditelj sa Kosova, franjevac Štjefan Dječovi. On se možda najozbiljnije bavio do sada pitanjem rodnoga mesta P. Bogdanija¹⁵, kao i njegovim delom, a to nije bez posebnog značaja. Svakako pitanje rodnog mesta P. Bogdanija nije formalne prirode, nego jedan od važnijih momenata u izučavanju i popularisanju ovog velikog pisca kod nas.

Iako nemamo mnogo podataka o Petrovoj ranoj mladosti u Guri i Hasit, gde ga je verovatno njegov stric podučavao čitanju i pisanju, odmah valja reći da su odnosi koje je imao s Andrejom, kasnije ohridskim i skopskim nadbiskupom, sve do 1683. god. bili od najvećeg značaja za njegovo formiranje i vaspitanje. Ovde se ne radi samo o uticaju na odabiranje poziva, koji će on kasnije dostojno obavljati kao duhovni vođ svoga naroda, nego naročito o njegovim odnosima heterogenog etničkog mentaliteta tadašnjeg kao i današnjeg šarolikog Kosova. Iako nisu dovoljno osvetljeni elementi istočne crkve kod Bogdanijevih¹⁶, osobito Andrejino rodno mesto Janjevo i njegovo biskupovanje u Ohridu, gde je uticaj Vatikana slabio svakim danom, valja reći da život i rad ovih velikih pedagoga i učitelja naroda, Andrea i Petra Bogdanija, za koje se smatra da su osnovali i da su neko vreme vodili školu u Janjevu, pobudjuje veliku pažnju ne samo istoričara, nego i filologa, filozofa, pedagoga itd. Petar je u studijama Jovana Radonića dobio stalni epitet *učeni*, pre svega zbog njegovog solidnog poznavanja grčko-rimske književnosti i obdarenosti za jezike. Njegovo delo *Cuneus prophetarum* je jedno od najvernijih spomenika jugoistočnog evropskog kulturnog života, koji je svoga autora učinio slavnim još za života. Za oblikovanje njegovog lika, sem ovog dela, mnogo mogu pomoći izveštaji oba Bogdana, koje je možda najbolje do sada obradio Jovan Radonić u knjizi „*Rimska kurija i južnoslovenske zemlje*“, kao i neke druge iz onog perioda, osobito one Štefana Gasparija, i Đerđ Blanchija, koji u jednoj relaciji kaže da pri vršenju pastoralnih dužnosti klerici moraju znati epirski (tj. albanski), italijanski, ilirski (tj. srpskohrvatski), latinski i turski jezik. Sve te jezike P. Bogdani je dobro poznavao i što je još važnije, italijanski, al-

Qi s'kish mbrenda Veneqia

Të Peshtrikut mue malte.

(*Cuneus proph.*, pag. 43 bez paginacije.)

¹⁴ *Relazione mbi gjendjen e Shqipërisë Veriore dhe të mesme në shekullin XVII, vell. II (1634—1650)*. Universiteti shetetëror i Tiranës, Tirana, 1965, p. 254.

¹⁵ Shtjefen K. Gjeçovi, *Gjurmimet për rreth vendlindjes së Bogdanit*, in: *Hylli i Dritës*, 12/1930, Shkodër, 1930, p. 668.

¹⁶ *Antichità della casa Bogdana*, nalazimo na kraju knjige *Cuneus prophetarum*.

banski, latinski i srpskohrvatski su dobro zastupljeni u *Cuneus-u*. Da je A. Bogdani bio obdaren za jezike i da se bavio izučavanjem mnogih jezičnih pitanja, a toj je preneo na svoga sinovca, pokazuje i to da je napisao prvu gramatiku latinskog jezika na albanskom jeziku, za koju svedoči P. Bogdani kada kaže da mu je ta gramatika nestala kao so u vodi, noseći knjige u vrećama po šumama¹⁷. Ljubav prema knjizi, prema književnosti i nauci uopšte preneo je na njega osobito njegov stric, koji je u svojstvu savesnog recenzenta sažeto ocenio „opus mei fratris filio“, da „plurimum communi utilitati consultum iri“.

Da je knjiga napisana na oba jezika u skladu sa lepim običajima i hrišćanskim moralom sem A. Bogdanija svedoče pismeno još Abat Bogdani, generalni vikar skopske metropolitanske crkve i prizrenac Nikola Bratić. U stvari o sadržaju i nastanku ove knjige, po kojoj je Petar postao u ono vreme tako slavan, bili su nekako upoznati skoro svi njegovi drugovi i prijatelji ne samo u ovim krajevima Srbije, nego i šire u Hrvatskoj, u Beču, Veneciji i drugde. Oni se eto javljaju posebnim posvetama na početku knjige na 46 stranica bez paginacije. Neke poezije, osobito one Mateja Tomasea, koji je u njegovu čast ispevao četiri, a u čast kardinala Barbadiga, jednu, zatim ona Luke Bogdanija, imaju veliku literarnu vrednost. Petrovo drugovanje sa Matejom Tomaseom bilo je svakako u ilirskom koledju u Loretu, ali čitajući stihove

Multum debuit Bogdanus Romae

Quia ibi edoctus,

Plus Roma Petro quia docuit

možemo pretpostaviti da su verovatno zajedno bili i u Rimu, gde je Petar studirao i postao doktor teologije i filozofije. Ovaj dalmatinski plemić ga uspoređuje sa Karlom Velikim i drugim velikim imenima Zapada, naravno kao autora ovog grandioznog dela, ali i zbog nje-gove permanentne borbe protiv Turaka. U istom duhu je ispevao anagram na latinskom jeziku veliki hrvatski latinista Pavao Ritter — Vitezović¹⁸. Treća grupa njegovih prijatelja je iz Beča, gde je on imao dobre veze, jer je aktivno održavao i borio se na strani austrijske vojske protiv Turaka 1863. god., a u istoriji je čak poznat kao sastavljač jednog projekta za oslobođenje zemlje od Turaka uz pomoć Austrijanaca¹⁹.

Za osvetljenje ovog perioda u istoriji naših naroda u ovim krajevima lik P. Bogdanija, uz pećkog patrijarhe A. Čarnojevića²⁰, je od bitnog značaja. Njihovi svetli primeri su nadahnjivali i zbližavali narode i narodnosti ovih krajeva da se bore za zajedničku stvar, koju možda

¹⁷ Opširnije o toj gramatici v. Jup Kastrati, *Historia e gramatologjisë shqiptare* (Istorija albanske gramatologije), Rilindija, Priština, 1980, p. 3.

¹⁸ O njemu opširnije: Hrvatski latinisti, II. Matica hrvatska—Zora, Zagreb 1970, pp. 125—132.

¹⁹ Cfr. *Historia e popullit shqiptar*, I., Prishtinë, 1968., p. 379.

²⁰ O njemu i o događajima u ovom razdoblju opširnije: Dušan J. Popović, *Velika seoba Srba 1690*, SKZ, Beograd, 1954.; Mita Kostić, *Prilozi istoriji srpsko-arbanaškoga ustanka 1689—1690*, in.: *Athiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju*, knj. II, sv. 1, Beograd, 1924.; Hasan Kalešić, *O seobama Srba sa Kosova krajem XVII i početkom XVIII veka*, in.: *Obeležja*, 4 (1976), Priština, 1976.

najbolje pokazuje u najdužoj posvetnoj pesmi „Cuneus prophetarum“ Silvester Antoni direktor štamparije u Padovi. Za njega je Bogdanijevo delo „mirisano cveće na bregu Azije“.

Iz austrijskih i vatikanskih izvora saznajemo da je Bogdani dočekaio Pikolominija, komandanta austrijske vojske, kojoj su se pridružili 6.000 Bogdanijevih boraca, zajedno sa još nekih 14.000 boraca, takođe sa Kosova²¹. U svakom slučaju njegova angažovanost u ovim presudnim događajima, koji su bili veoma bolni za Kosovo i za ostale naše krajeve, pokazuje njegovu opredeljenost na strani onih koji su bili protiv Turaka. Tako da je on bio i na strani ustanika onih koje je vodio Karpoš i A. Čarnojević i mnogi drugi. U tome je bio upućen i Petar Rikeiardi, „knjaz od Like“, koji je u čast štampanja njegovog dela ispevao jednu veoma nadahnutu pesmu na srpskohrvatskom jeziku. Zanimljivo je kako on uspoređuje P. Bogdanija sa Skenderbegom, i to zbog njegove angažovanosti mačem i perom:

Jedan u Marcenoj glasovit hrabrosti,

Drugi u duhovnoj narešen krieposti

Jurja Kastriota i Petra Bogdana

Krieposti ljepota svemu je svietu znana.

Petar Dabo od Sume u svojoj pesmi, takođe na srpskohrvatskom jeziku, čak idealizuje lik P. Bogdanija, koga će „Bog dikom u nebu okruniti“. U stvari svi autori 18 predgovora i posveta Bogdanijeve knjige ističu ovaj veoma važan momenat i pridaju veliku važnost.

Opšta karakteristika ovih posveta i predgovora jeste u tome što su njihovi autori dobro poznavali autora knjige „Cuneus prophetarum“, njegov karakter i ideje, kao i njegove intelektualne sposobnosti i ljudske vrline. Oni nam pomažu da bolje oblikujemo lik ovog patriote, kojega Turci nisu mogli uhvatiti živoga, nego kako svedoči njegov nećak Djon Bogdani u jednoj relaciji od 6.XII 1689. god., iskopali su ga iz groba i bacili njegovo telo psima usred Prishtine. A sve to zajedno u mnogome pomaže da shvatimo njegovo angažovanost širokih razmera, a posebno njegovo delo, čiji religiozni motivi često predstavljaju samo odeću za odevanje najviših ljudskih ideala.

R É S U M É

E. Sedaj: PETAR BOGDANI (1630—1689) D'APRÈS LES DONNÉES DES CONTEMPORAINES

Parmi les latinistes albanais, Petar Bogdani entre dans le groupe de ceux qui ont écrit leurs oeuvres en latin, en italien et en albanais. Vu les avant-propos et les écrits dédiés à son oeuvre „Cuneus prophetarum“ (1685) et les autres données, ce grand écrivain né à Guri i Hasit près de Prizren, mort à Prishtina, est considéré non comme un savant et premier écrivain, mais aussi comme le premier traducteur au Kossovo.

²¹ Cfr. Skender Rizaj, *Mbi të ashtuqajturën dyndjen e madhe serbe nga Kosva në krye me patrikun Arsenije Carnojeviq* (1690), in: *Gjurmime albanologjike*, SSHH, XII-1982, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1983, 93 et passim.